

студення // Государство и право, 2000, № 8. 12. Кримінальний кодекс України. Проект. Внесено народним депутатом України Пилинчуком І.М. 12 травня 1998 р. № 1029-1. К., 1998. 15.05.98 р. Сектор ресестрації законопроектів. 13. Кримінальний кодекс України. Проект КМ України, 12 травня 1998 р. № 39-1304/4 Верховна Рада України. К., 1998. 14. Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть. Курс лекций. М., 1996. 15. Смітєнко В.М., Агафонов Г.І. Кримінальна відповідальність юридичних осіб в реформованому законодавстві України // Економіка. Фінанси. Право. 1996. № 1. 16. Дудоров О. Проблема юридичної особи як суб'єкта злочину та її вирішення у проектах КК України. // Вісник Академії правових наук України, № 2. 1999.

Надійшла до редколегії 04.01.02

В. П. Корж

СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИННИХ ПОСЯГАНЬ У КРЕДИТНО-ФІНАНСОВІЙ СФЕРІ

Центральне місце серед елементів криміналістичної характеристики займає особистість суб'єкта кредитно-фінансових злочинів. Особа, що вчинила злочин, розглядається в кримінології і криміналістиці як особистість, із властивими їй соціальними, психологічними, психофізичними, етичними якостями. Саме особисті якості людини і зовнішнє середовище у взаємодії послідовно визначають мотивацію прийняття рішення про об'єднання з іншими особами для спільної злочинної діяльності у сфері економічних відносин і виконання прийнятого рішення. Мотивація включає процес виникнення, формування мотиву злочинної поведінки та його мету. Мотив злочинної поведінки, вважають кримінологи, потрібно розглядати як внутрішнє спонукування до дії: бажання, визначене потребами, інтересами, почуттями, які виникають і загострилися під впливом зовнішнього середовища, конкретної ситуації. У той же час, як вважає більшість дослідників, при корисливих злочинах особистість «переважає» над ситуацією, а мотив формує мету. Мотив злочинної поведінки формується під впливом соціального оточення, життєвого досвіду особистості; спонукування є внутрішньою безпосередньою причиною злочинної діяльності і виражає особисте ставлення до того, на що направлена злочинна діяльність [1, с.66].

Кримінологічне вивчення злочинця включає дослідження всієї складної комплексної проблеми людини і його діяльності, причинних зв'язків, причинних комплексів, мотивації індивідуальної кримінальної поведінки. Крім вказаних традиційних ознак кримінологи виділяють інші, оскільки вони відображають соціальні позиції і ролі особистості, її діяльність і соціально-рольове поле, суб'єктивні, фіксуючі споживчо-мотиваційну сферу; ціннісно-нормативну характеристику свідомості [2, с.280-281], тоді як при аналізі кримінально-правової характеристики виділяються дані про характер і мотив злочину, форми організації злочинної діяльності, види співучасників, їх роль, минулу судимість і т. і.

Кримінологічне вивчення особистості суб'єкта кредитно-фінансових злочинів допомагає встановити такі дані про нього, які можуть бути використані для з'ясування способів вчинення злочину, встановлення складу злочинної групи (в тому числі організованої), її зв'язків, а також вибору

напрямку розслідування, тактичних прийомів і рекомендацій при проведенні окремих слідчих дій.

Криміналістичне вивчення особи злочинця взаємопов'язане з кримінологічним аспектом, зокрема кримінологічною типологією злочинців.

Типологія, як вважають кримінологи, є більш глибокою характеристикою різних контингентів злочинців, в якій умовно виділяються ознаки-виразу і ознаки-причини, що забезпечують їх змістовний характер [3, с.15-29].

Найбільш поширеним в кримінології є виділення наступних ознак особи: 1) соціально-демографічні; 2) кримінально-правові; 3) етичні властивості; 4) психологічні ознаки; 5) фізичні (біологічні). Ці ознаки загальні для вивчення особистості злочинця. Вони досліджені і викладені в різних аспектах Ю. М. Антоняном; А. І. Долговою; А. Ф. Зелінським, А. Б. Сахаровим; Б. С. Волковим та ін. З'ясування вказаних обставин дозволяє отримати повну характеристику особистості суб'єкта фінансових злочинів. Однак їх недостатньо для отримання кримінологічної, соціально-психологічної інформації про внутрішнє життя суб'єктного складу кредитно-фінансових злочинів, їх типологічні особливості. Ці питання майже не досліджені в криміналістиці, кримінології. У зв'язку з цим вважаємо, що для всіх наук кримінально-правового, криміналістичного циклу та кримінальної психології пріоритетними повинні стати за допомогою спеціальних методик цілеспрямовані професійні дослідження структури, групової динаміки (взаємодія підструктур, міжособистих внутрішньогрупових і міжгрупових відносин), рольових функцій окремих учасників, їх суб'єктно-особисті властивості, функцій в організованій злочинній групі.

Соціально-демографічна та правова характеристика суб'єкта кредитно-фінансових злочинів включає з'ясування наступних даних, більшість яких складають анкети: прізвище, ім'я, по батькові, стать, вік, освіта, спеціальність (або професія), національність, рід занять, трудовий стаж, місце проживання, склад сім'ї, минула трудова, злочинна діяльність, судимість та інші.

Вивчення етично-психологічної характеристики особистості суб'єкта фінансових злочинів має на меті встановлення його соціального стану, рівня свідомості, окремих рис вдачі, стійкості антигромадських поглядів, намірів, дійсних мотивів вчинення злочину у досліджуваній сфері. У зв'язку з цим важливо з'ясувати і встановити:

- погляди на соціальні цінності, суспільне життя;
- риси вдачі (пожадливість, користюлюбство, ошадливість, честолюбство та інші.);
- вольові якості (сила волі, самовладання, безхарактерність та інші.);
- особливості емоційно-почуттєвої сфери (почуття пригніченості, страху, егоїзм, марнославство та інші.);
- мотиви вчинення злочину: жадність, заздрість, задоволення потреб, важке матеріальне положення в сім'ї, бажання накопичити грошей на «чорний день», тощо;
- спосіб життя суб'єкта досліджуваних злочинів: розгул, пияцтво, неробство, розваги, тощо;

– минула злочинна діяльність, види вчинених злочинів та покарань за них, порядок звільнення з місць позбавлення волі, тощо:

– посади, ставлення до службових обов'язків, взаємовідносини з членами трудового колективу, підлеглими особами та керівництвом.

Нарівні з вказаними етично-психологічними особливостями суб'єкта злочинів в сфері кредитно-фінансової діяльності можуть бути виявлені і деякі інші його якості та властивості.

Вивчення суб'єкта вказаного складу злочинів нерозривно пов'язане з іншими елементами криміналістичної характеристики: способом, місцем і часом вчинення злочину, обставинами, що сприяли вчиненню злочину в кредитно-фінансовій сфері. Посадове становище злочинця та його можливості, доступи до бюджетних кредитних коштів, інших видів кредиту і фінансової діяльності впливають на вибір ним способу злочину. У свою чергу, знання способу фінансового злочину визначає обсяг інформації як про вчинений злочин, так і про осіб, його що його вчинили; злочинних зв'язках, цілях і мотивах злочинного посягання на кредитно-фінансові кошти; про місце і час вчинення злочину; документи, що використовувалися при підготовці, вчиненні злочину, зберіганні слідів злочинної діяльності.

Узагальнення слідчої, судової практики, соціологічні дослідження дозволили виділити коло суб'єктів злочинів у кредитно-фінансовій сфері, яких можна згрупувати відповідно до способів вчинення злочинів. У зв'язку з цим можна виділити п'ять груп суб'єктів злочинного посягання на кредитні, фінансові кошти.

До першої групи потрібно відносити посадових осіб органів управління, які безпосередньо розподіляють бюджетні кредитні кошти, що виділяються урядом на реалізацію різних соціальних, економічних програм і що видаються у вигляді пільгових кредитів безпосереднім виконавцям цих програм. Вони наділені широкими повноваженнями за розподілом кредитів. І, як правило, в обстановці повної безконтрольності за їх розподілом, цільовим використанням та поверненням, вказані посадові особи привласнюють кредити або розбазарюють, або допускають розтрату, інші фінансові зловживання.

Друга група суб'єктів злочинного посягання в кредитно-фінансовій сфері – це розподільники бюджетних кредитів з числа посадових осіб виконавчих органів, міністерств, регіональних відділень фондів, тощо, які здійснюють подальший розподіл бюджетних коштів поміж користувачами кредитів. Для цього при вказаних виконавчих органах створюються комісії з кредитної політики, інші органи з аналогічними функціями. Посадові особи державних органів приймають розпорядження або рішення, в яких вказуються пріоритетні одержувачі кредитів, банки через які буде здійснюватися кредитування, приблизні розміри сум, що виділяються, гарантії повернення кредиту, плата за його користування, контроль за поверненням, цільовим використанням кредиту, основи застосування штрафних санкцій, тощо.

Третя група суб'єктів злочинів у кредитно-фінансовій сфері – це одержувачі кредитних коштів. Їх можна поділити на шість підгруп.

До *першої підгрупи* одержувачів кредитів – суб'єктів злочинного посягання на бюджетні кредитні кошти – відносяться одержувачі пільгових кредитів – це посадові особи державних підприємств, комерційних банків, небанківських кредитно-фінансових установ. Вказані одержувачі пільгових кредитів з бюджетних коштів допускають наступні злочинні посягання: привласнення кредиту, його розтрату, фінансове шахрайство, інші фінансові зловживання.

До *другої підгрупи* одержувачів кредитів слід відносити громадян – суб'єктів підприємницької діяльності (фізичних осіб); до *третьої підгрупи* – засновників суб'єкта підприємницької діяльності; до *четвертої підгрупи* – власників суб'єкта підприємницької діяльності; до *п'ятої підгрупи* – посадових осіб суб'єкта підприємницької діяльності. Вказані одержувачі бюджетних кредитних коштів або привласнюють виділені їм кредитні кошти, або вчиняють різноманітні шахрайські дії з фінансовими ресурсами, або допускають інші корисливі порушення.

До *шостої підгрупи* одержувачів кредитів, на нашу думку, відносяться організовані групи лжепідприємців. Вони добре знають рішення, постанови уряду і використовують їх у злочинній діяльності. Наприклад, про виділення централізованих кредитів на закупівлю ПММ при проведенні посівних робіт. Під виконання цього рішення лжепідприємці створюють комерційні фірми, які ніби будуть займатися поставкою ПММ для сільськогосподарських потреб. Керівники лжефірм по підроблених документах обігрують кредитний запит і отримували кредити за пільговими ставками. Кредитні кошти заховувалися на розрахункові рахунки створених шахраями лжефірм.

Четверту групу суб'єктів злочинів в кредитно-фінансовій сфері складають посадові особи, службовці банківських установ. Так, посадові особи вказаних установ, вчинювали посягання на фінансові ресурси, шляхом використання банківських рахунків лжефірм, через які згодом вилучали гроші або незаконно видавали пільгові централізовані кредити за хабари комерційним структурам.

П'ята група суб'єктів – це кіберзлочинці, тобто електронні шахраї. Одні з них спеціалізуються у кримінальному посяганні на грошові кошти шляхом несанкціонованого проникнення в комп'ютерні мережі банківських установ, інші – з використанням пластикових платіжних документів. Комп'ютерні мережі мають більшість банківських установ. Розвиток систем електронних платежів, в тому числі через Інтернет, автоматизація різних процесів банківського документообігу дає все більше можливостей для отримання самої різної інформації і розширення сфери злочинної діяльності. Мотивація у електронних шахраїв буває різна. Найбільш поширена – це прагнення завладіти грошовими коштами. Нерідко мотивом є помста керівнику банку, підприємства за звільнення або обмеження прав. Кіберзлочинцями стають найбільш кваліфіковані, банківські службовці, котрі мають певні права та доступ до комп'ютерних мереж. Зокрема, адміністратори автоматизованих систем, керівники, програмісти фахівці-програмісти відділів комп'ютеризації банківських установ, тощо. Однак не є виключенням вчинення розкрадання грошових коштів з використанням комп'ютерних технологій хакерами – комп'ютерними зломищиками.

Приведена класифікація суб'єктного складу злочинів в кредитно-банківській сфері не є висерпною, як і способи вчинення злочинного посягання. З урахуванням приведеної класифікації суб'єктів злочинного посягання на кредитні, фінансові кошти, особливостей вказаних типів суб'єктів і способів вчинення ними злочинів слідчий буде методичу і тактику розслідування.

Список літератури: 1. Итенис К. Е. Типология личности преступника и мотивация преступного поведения. Горький, 1974. 2. Криминология. Под ред. В. И. Далговой М., 1999. 3. Типология и классификация в социологических исследованиях. М., 1982.

Надійшло до редакції 03.01.02

О.А. Мартиненко

КРИМІНОЛОГІЯ СЛУЖБОВИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В ОРГАНАХ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

До недавнього часу увага вітчизняної криминології була прикута здебільшого до вивчення особистості злочинців та правопорушників, природи злочинної поведінки, розробки програм профілактики за різними видами кримінальної активності. Належне місце у працях криминологів посідали питання оптимізації законодавчої системи та системи кримінальної юстиції, оскільки саме вони встановлюють правові рамки, виходячи поза які індивід стає правопорушником та об'єктом криминологічних досліджень.

Разом з тим, розповсюдження у останнє десятиріччя випадків правопорушень у сфері діяльності правоохоронних органів, так само, як й становлення засад правового суспільства висуває також необхідність активного вивчення процесу професійної деформації особистості правоохоронців, суб'єктивних чинників протиправної поведінки працівників ОВС, діяльності правоохоронних органів як детермінаційного чинника посадової злочинності. Роботи М.І.Ануфрієва, В.С.Медведева, С.А.Шалгунова, В.І.Щербини, виконані у цьому напрямку, зробили перші кроки щодо освітлення цієї досить закритої раніш тематики, проте питання теоретичного осмислення природи правопорушень в органах внутрішніх справ, створення криминологічного портрету злочинця у сфері службової діяльності, криминологічних засад реформування ОВС ще чекають на своїх дослідників.

Слід зауважити, що негативні явища вітчизняних правоохоронних органів здебільшого повторюють глобальні проблеми європейської правоохоронної діяльності 70-80-х років минулого сторіччя: випадки корупції та зловживання владою серед поліцейських; сплеск звинувачень проти поліції у расизмі та дискримінації; чисельні випадки масових заворушень та зріст злочинності; зневіра суспільства у можливостях поліції, мілітаризація поліцейської тактики та самоізоляція поліції від суспільства. І саме усвідомлення європейським суспільством того факту, що «закон у дії» може значно відрізнятись від «закону у книгах» поставило діяльність правоохоронних органів у коло криминологічних проблем.